

PTUJSKI ZBORNIK

II

PTUJ
1962

TABORIŠČA V STRNIŠČU

Na predelu Dravskega polja, kjer je danes naselje Kidričevo s tovarno aluminija, je bilo do leta 1915 Helinovo veleposestvo Strnišče. V tem zaselku so začeli leta 1915 v bližini gradu postavljati barake za več avstrijskih rezervnih bolnišnic.¹ V bolnišnice so vozili ranjence predvsem s soške fronte. Za dovoz ranjencev so morali najprej dograditi stranski tir na železniški postaji Strnišče. Bolnišnica je bila dobro opremljena. Imela je vodovod, majhno termoelektrarno, pekarno, pralnico in seveda tudi kuhinjo. Bila je ograjena z žično ograjo. V gozdu je imela bolnica svoje pokopališče, kjer so leta 1916 zgradili kapelico,² ki še danes stoji.

Blizu bolnišnice je bilo taborišče za ruske vojne ujetnike. Proti koncu vojne so v strniške barake pošiljali tudi dezertarje, ki so bili večinoma Slovenci.³ Iz tega slabo ograjenega taborišča dezertarjem ni bilo težko zbežati.

Po razpadu Avstro-Ogrske so že 1. novembra 1918 začeli ljudje raznašati iz vojaške bolnišnice razne predmete. Na državno pravdnštvo je prišlo več ovadb,⁴ vendar osumljeni niso bili obsojeni, ker za to ni bilo dovolj dokaznega gradiva.

Po prvih prevratnih dneh so začeli pošiljati v Strnišče primorske Slovence, ki so bežali pred Italijani. V strniške barake so za nekaj časa poslali tudi ruske emigrante kontrarevolucionarje — vranglovce. Po odselitvi primorskih Slovencev in vranglovcev so barake nekaj časa uporabljali v različne namene. V njih so našli prostor manjši industrijski obrati, ki so vsi kmalu prenehali z delom. Do leta 1931 so bile barake razprodane, posestvo okoli gradu pa je prevzela ljudska posojilnica v Ljubljani.

Na mestu, kjer je bila nekoč vojaška bolnišnica, so začeli Nemci leta 1941 graditi barake za vojne ujetnike. Kasneje je začelo na tem mestu graditi podjetje »Vereinigte Aluminiumwerke« tovarno aluminija.⁵ Pri gradnji tovarne so poleg vojnih ujetnikov delali tudi delavci, ki so prebivali v posebnem taborišču za delavce v Strnišču. Leta 1942

¹ Izjava Franca Čučka, mestni muzej Ptuj — odd. NOB (dalje citiram muzej Ptuj).

² Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937, stran 513.

³ Franc Russ, *Erinnerungen an Marburgskampf und Fall* — Graz 1937, stran 19, Državni arhiv Maribor (dalje citiram DAM).

⁴ Državno pravdnštvo Maribor, St. 2508/18, 2512/18, DAM.

so v Strnišču ustanovili taborišče za kaznjence iz vzhodnega dela Spodnje Štajerske. Sem so pošiljali le tiste, ki so bili obsojeni na dobo dveh tednov do šestih mesecev. 26. januarja 1943 je bilo v podjetju »Vereinigte Aluminiumwerke« v Strnišču zaposlenih 1076 ljudi. 185 je bilo kaznjencev, 89 vojnih ujetnikov, ostali so bili bodisi domači ali inozemski delavci. Predvidevali so, da se bo število zaposlenih za časa gradnje povečalo na 4000. Tovarna naj bi začela predelovati glinico v začetku leta 1944. Ko bi tovarna delala z vso kapaciteto naj bi zaposlila 10 do 15000 ljudi.⁶ Do kakšne mere so Nemci svoje načrte izpolnili, ne vemo. Gradbišče so do konca vojne precej razširili in je štelo 47 barak. Približno 30 so jih uporabljali za spalnice, ostale pa v druge namene.⁷

Poleg taborišča za delavce, taborišča za vojne ujetnike ter taborišča za kaznjence, je na zahodnem delu gradbišča nastalo 1943. leta taborišče za posebne delovne obveznike (Sonderdienstpflichtlager), kamor so Nemci pošiljali zaščitence (Schutzangehörige).

Nemci so na okupiranem Spodnjem Štajerskem ustanovili posebno organizacijo: Štajersko domovinsko zvezo (Steirischer Heimatbund), ki je bila organizirana po vzoru Nacionalsocialistične nemške delavske stranke.⁸ Z imenom Štajerska domovinska zveza so Nemci hoteli podariti zvezo med novo organizacijo in med »štajercijanci«, ki so se pred razpadom Avstro-Ogrske navduševali za Nemce. Pri sprejemu v Štajersko domovinsko zvezo je bilo spodnještajersko prebivalstvo pregledano po rasnih in političnih merilih. Kdor je dokazal, da je nemške narodnosti, je dobil rdečo izkaznico in je s tem postal nemški državljan. Večina prebivalstva je dobila zelene izkaznice in s tem nemško državljanstvo na preklic za 10 let. Kdor ni bil sprejet v Štajersko domovinsko zvezo bodisi iz rasnih ali političnih razlogov, ni dobil nemškega državljanstva, ampak je postal zaščitenelec nemškega rajha⁹

Posamezne kategorije prebivalstva so imele posebne pravice in dolžnosti. Nemški državljanji na preklic so morali po odredbi šefa civilne uprave z dne 30. marca 1942 v vojsko in na državno delovno službo, zaščitenci so pa morali zadostiti posebni delovni obvezi med 17. in 25. letom starosti.¹⁰

V letu 1942 so morali zaščitenci na posebno delovno obvezo h kmetom na Zgornje Štajersko.¹¹ Zgornještajerski kmetje so videli v zaščitencih dobre delavce in so z njimi lepo ravnali. Nemški državljanji so zato smatrali, da so v primerjavi z zaščitenci na slabšem, ker morajo v vojsko in na državno delo. Voditelji Štajerske domovinske zveze so

⁵ Izjava Franca Čučka, muzej Ptuj.

⁶ Poročilo vodje ptujskega okrožnega delovno političnega urada Burgstallerja o obisku v Strnišču 21. 1. 1943, arhiv muzeja narodne osvoboditve Maribor (dalje citiram (AMNOM)).

⁷ Inž. Borut Maister, dopis redakcijskemu odboru Ptujkega zbornika, muzej Ptuj.

⁸ Befehlsblatt der Bundesführung des Steirischen Heimatbundes, 1941, št. 1, str. 7.

⁹ Ferenc, n. n. m. stran 88.

imeli v načrtu odstraniti zaščitence iz Spodnje Štajerske. Po njihovem mnenju bi jih bilo treba poslati na težko delo, da ne bi predolgo živeli. Predlagali so celo, da jih je treba sterilizirati. V začetku 1945. leta so naredili načrt, po katerem bodo morali zaščitenci zadostiti posebni delovni obveznosti le še v posebnem taborišču, kjer bi »do kraja izrabili njihovo delovno moč za nemško ljudstvo« ter bi »ovirali njihovo biološko razmnoževanje«. ¹² Treba je bilo poiskati kraj, kjer bi postavili takšno taborišče. Konec januarja leta 1945 so navezali stike s podjetjem »Vereinigte Aluminiumwerke« v Strnišču, ki jim je dalo na svojem gradbenem področju na razpolago barake za tri sto zaščitencev. ¹³ Pokroviteljstvo nad taboriščem je bilo poverjeno ptujskemu okrožju, ki je prevzelo 25.000 mark, nakazanih za ureditev taborišča. Za vodjo taborišča je bil imenovan s 1. februarjem 1945 SA Hauptsturmführer Fritz Munkelt, ki je prejemal mesečno plačo 650 mark. ¹⁴ Taborišče naj bi se vzdrževalo v glavnem iz lastnih sredstev.

V februarju 1945 si še niso bili popolnoma na jasnem, kako bo s plačo zaščitencev, vendar so že takrat jasno povedali, da zaščitenci ne bodo prejemali plače, ampak le neznatno odškodnino.

Taborišče za posebne delovne obveznike bi moralo biti ograjeno in imeti le en izhod, ki bi ga stražili vermani, oboroženi s pištolami. Za stražo je bilo določenih deset vermanov, ki so jim obljubili 40 mark tedenske plače. ¹⁵ Za pisarniška dela je bil določen namestnik vodje taborišča, lahko pa bi uporabljali tudi posebne delovne obveznike. ¹⁶ Vodja taborišča bi moral opazovati in ocenjevati vsakega posebnega delovnega obveznika, ker bi le na ta način lahko nagrajeval pridne in kaznoval lene ter nedisciplinirane. Bilo je celo predloženo, naj bi razdelili posebne delovne obveznike po njihovih kvalitetah v različne sobe in bi potem sobam dajali posebne pravice. Za nagrado je lahko dobil posebni delovni obveznik dopust, izhod iz taborišča, dodatek pri plači ter dodatek v cigaretah. Vodja taborišča je lahko izrekel kazni. Za težje prestopke je lahko kaznoval z zaporom do treh dni. Živilske nakaznice, nakaznice za cigarete, milo in obleko je moral zaščitenelec oddati vodji taborišča. Posebni delovni obvezniki so dobivali dnevno 50 pfenigov, ki so jih prejemali ob koncu tedna. Za posebno pridno

¹⁰ Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark (dalje citiram VAZ St.) 1942, št. 72 in 75.

¹¹ Ferenc, n. n. m. str. 96, 97.

¹² Dopis poverjenika za rasna vprašanja pri šefu civilne uprave dr. Walluscheka — Walfelda vodstvu taborišča za posebne delovne obveznike v Strnišču 8. 3. 1942 — arhiv muzeja narodne osvoboditve Maribor (dalje citiram AMNOM).

¹³ Dopis poverjenika za delovna vprašanja dr. Henningerja dr. Wöhrrerju 1. 2. 1943, AMNOM.

¹⁴ Dopis dr. Henningerja ptujskemu deželnemu svetniku Bauerju 22. februarja 1943, AMNOM.

¹⁵ Poročilo Kogelnika (vodje mariborskih vermanov) 23. februarja 1943, AMNOM.

¹⁶ Dopis dr. Walluscheka vodji taborišča za posebne delovne obveznike Munkeltu 8. marca 1943, AMNOM.

delo je lahko dobil zaščiteneec še dodatek pol marke ali celó celo marko, vendar ne pavšalno, ampak le za tiste dneve, ko se je posebno izkazal.¹⁷

Vzporedno s pripravljanjem taborišča so potekale tudi priprave za pošiljanje zaščitencev v taborišče. Zvezni vodja Štajerske domovinske zveze Steindl je izdal 17. februarja 1943 okrožnico,¹⁸ s katero je obvestil vse vodje okrožij, da je ustanovljenó taborišče za 300 posebnih delovnih obveznikov. Za to taborišče naj okrožni vodje pošljejo sezname zaščitencev iz političnih razlogov med 18. in 50. letom starosti. Tej okrožnici je sledil 2. marca 1943 še Steindlov dopis,¹⁹ ki ponovno poziva okrožne vodje, naj javljajo zaščitence za Strnišče.

Po predvidevanju pooblaščenca za rasna vprašanja dr. Walluscheka bi moralo biti 17. marca 1943 v Strnišču že 250 zaščitencev.²⁰ To se ni zgodilo, ker ni bilo na razpolago dovolj političnih zaščitencev. Iz trboveljskega okrožja Štajerske domovinske zveze bi od 56 političnih zaščitencev lahko poslali v taborišče le 7, ker jih je delalo 37 v rudniku, 12 pa v poljedelstvu.²¹ Tudi druga okrožna vodstva so predlagala le malo zaščitencev za Strnišče. Ljutomersko okrožje je predlagalo le tri, ptujsko okrožje 12, okrožje Maribor okolica 13,²² okrožje Maribor mesto 8 zaščitencev.²³ Izjemo predstavlja celjski okrožni vodja, ki je poslal seznam 56 zaščitencev. Pri tem je šel predaleč, saj je poslal imenske sezname celih družin, ne da bi upošteval predpisano starost.²⁴ Najmlajši je na primer rojen leta 1940, najstarejši pa leta 1872. Pri predlogu se tudi ni omejeval na spol, čeprav so v letu 1943 sprejemali v Strnišče le moške zaščitence.²⁵

V mesecu marcu 1943 so začeli prihajati v Strnišče prvi zaščitenci. Njihovo število ni predstavljalo niti desetine tega, kar je predvidevalo vodstvo Štajerske domovinske zveze, saj je do 24. marca prišlo v taborišče le 22 zaščitnikov, a še od teh je bil eden odpuščen, ker je bil sprejet v Štajersko domovinsko zvezo.²⁶ Do 31. marca se je število zaščitnikov v taborišču povečalo na 26.²⁷

Ker ni bilo na razpolago dovolj zaščitencev iz političnih razlogov, je vodja Štajerske domovinske zveze Steindl s svojim drugim izvršilnim odlokom 24. aprila 1943 pozval na posebno delovno obveznost v

¹⁷ Navodilo Munkeltu 29. septembra 1943, AMNOM.

¹⁸ Dopis rasnopolitičnega urada celjskemu okrožnemu vodji Dorfmeistru 24. marca 1943, AMNOM.

¹⁹ AMNOM.

²⁰ Dopis dr. Walluscheka Munkeltu 8. marca 1943, AMNOM.

²¹ Dopis trboveljskega okrožnega vodje Eberhartha Steindlu 23. februarja 1943, AMNOM.

²² Dopis rasnopolitičnega urada poverjeniku za delovna vprašanja dr. Henningerju 11. marca 1943, AMNOM.

²³ Dopis mariborskega mestnega okrožja dr. Wallusheku 16. marca 1943, AMNOM.

²⁴ Dopis vodje celjskega okrožja Dorfmeistra Steindlu 13. marca 1943, AMNOM.

²⁵ Dopis rasnopolitičnega urada Dorfmeistru 24. marca 1943, AMNOM.

²⁶ Zapisek dr. Wallushekovega telefonskega razgovora z Munkelтом 24. 3. 1943, AMNOM.

²⁷ Zapisek W. Hofmanna po obisku v Strnišču 31. 3. 1943, AMNOM.

Strnišče vse dela zmožne zaščitence letnikov 1918 do 1925.²⁸ Izvzeti so bili le zaščitenci, ki so delali v oborožitveni industriji, v rudarstvu ali v prometu.

Vsi zaščitenci, ki bi prišli v poštev za posebno delovno obveznost, naj bi bili poslani v Strnišče do 15. maja 1943. Ker bi morali zaščitenci izvrševati posebno delovno obveznost le še v taborišču, bi morali poslati v Strnišče tudi zaščitence, ki so že delali pri gornještajerskih kmetih.

Do avgusta 1943. leta naj bi bili poslani v taborišče še vsi zaščitenci, katerih vrstniki (nemški državljani) so morali na državno delovno službo ali v vojsko. 24. aprila 1943 je izdal Steindl še tretji izvršilni odlok, po katerem je bilo treba v roku desetih dni poslati v taborišče vse tiste, ki bi jih predlagal poverjenik za rasna vprašanja, ter zaščitence, ki bi morali iti na posebno delovno obveznost na Zgornje Štajersko, a so se temu izognili.

Ker tudi ta dva izvršilna odloka nista dosegla svojega namena, so vpoklic na posebno delovno obveznost razširili še na zaščitence, ki so se večkrat pregrešili zoper delovno disciplino, na postopače, na ljudi, ki so zavirali delovni polet celih skupin in na tiste, ki so nejevoljno izpolnjevali navodila vodstev podjetij.²⁹ V Strnišče naj bi bili poslani tudi vsi člani Štajerske domovinske zveze, ki imajo naštete napake. Seveda bi bili predhodno izključeni iz Štajerske domovinske zveze.

Tudi to okupatorju ni prineslo zaželenih rezultatov, saj je bilo namesto 350 zaščitencev, kolikor so jih predvidevali, v Strnišču 5. julija le 60 zaščitencev.³⁰

Skoraj štiri mesece za tem, ko so prišli v Strnišče prvi delovni obvezniki, je bila 1. julija 1943 podpisana pogodba med ptujskim deželnim svetnikom Bauerjem, ki je zastopal šefa civilne uprave, in med direktorjem gradbenega podjetja »Vereinigte Aluminiumwerke« Freibergom.³¹ Po pogodbi je gradbeno podjetje dalo na razpolago tri barake za 300 posebnih delovnih obveznikov, eno barako za upravo ter barako za pranje in umivanje. V upravni baraki so bile tri pisarne, tri spalnice, prostora za krojaško in čevljarsko delavnico, soba za bolnike, skladišče, kantina, dve sobi za stražarje, zapor in sanitarije. Gradbeno podjetje je prejemale mesečno po tisoč mark najemnine za vsako barako. Plačo za posebne delovne obveznike je po pogodbi vodstvo gradnje nakazovalo v blagajno taborišča za posebne delovne obveznike. Hrano je dajala skupna kuhinja podjetja »Vereinigte Aluminiumwerke«, za kar je dobivala dnevno 120 pfenigov na osebo.

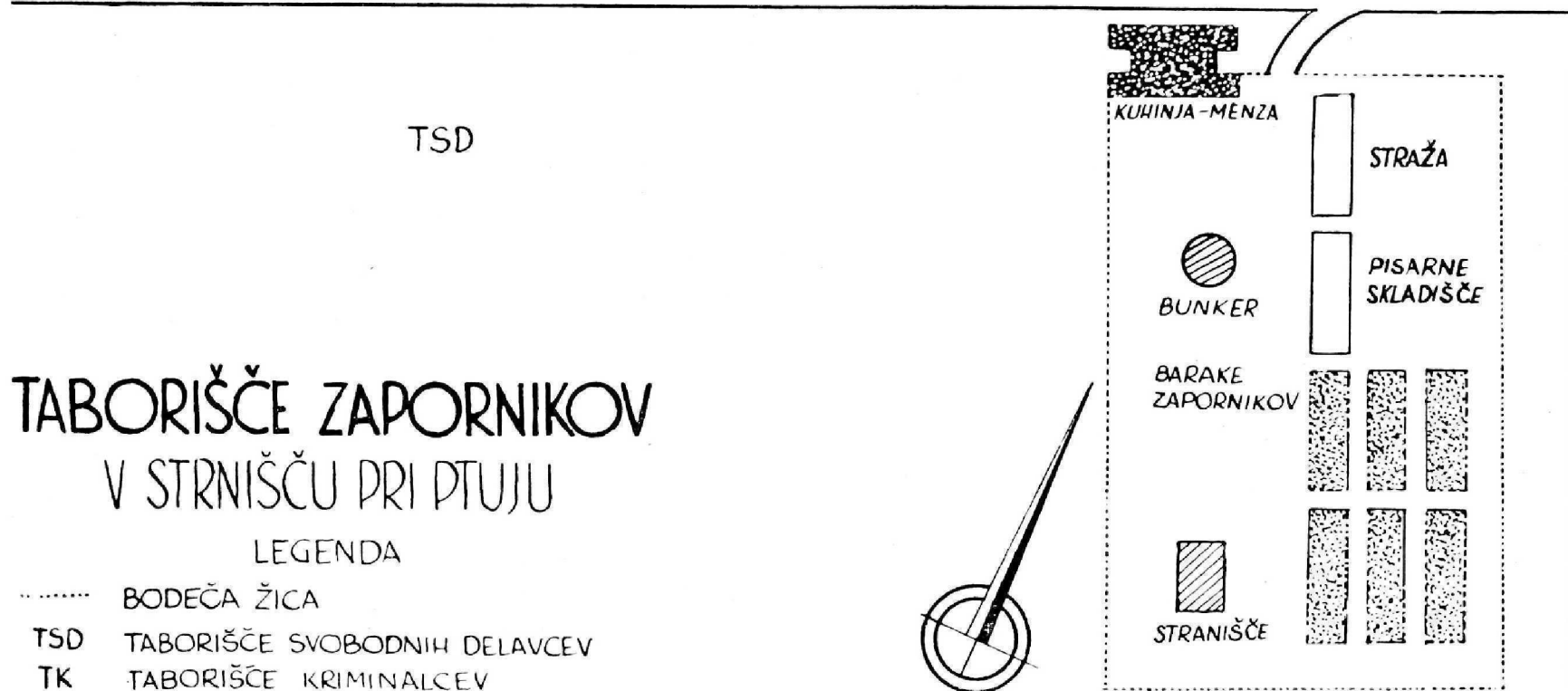
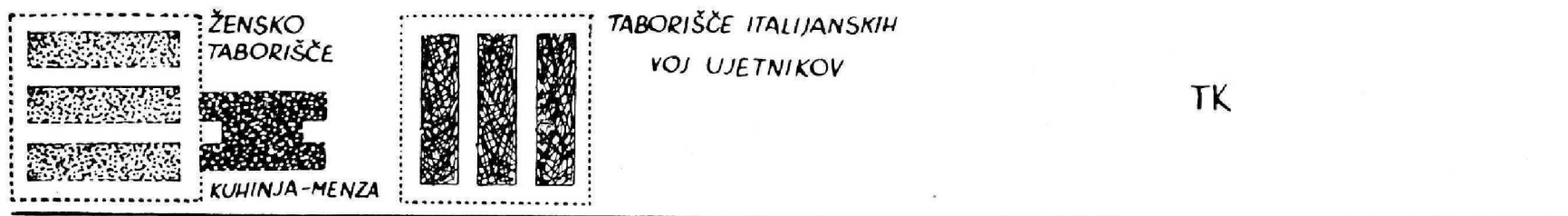
V mesecu juliju in avgustu 1943 so voditelji Štajerske domovinske zveze že razpravljali o ločitvi posebnih delovnih obveznikov. Ločitev je nakazal Steindl že v tretjem izvršilnem odloku 24. aprila 1943. Na štabnih razgovorih 5. julija 1943 je bilo rečeno, da bo treba po prost-

²⁸ AMNOM.

²⁹ Okrožnica okrožnim vodjem 21. 6. 1943, AMNOM.

³⁰ Štabni razgovori 5. 7. 1943, prepisi v AMNOM.

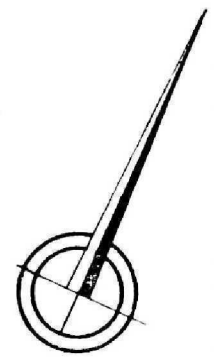
³¹ AMNOM.

TABORIŠČE ZAPORNIKOV V STRNIŠČU PRI PTUJU

LEGENDA

- BODEČA ŽICA
- TSD TABORIŠČE SVOBODNIH DELAVCEV
- TK TABORIŠČE KRIMINALCEV

← KIDRIČEVO →

← LOVRENC NA DR. POLJU →

rih ločiti politične zaščitence od zaščitencev iz rasnih razlogov. Pri zaščitencih iz rasnih razlogov je posebna delovna obveznost le nadomestilo za vojno obveznost in državno delovno službo; pri zaščitencih iz političnih razlogov pa je posebna delovna obveznost kazen.³² Med političnimi zaščitenci so bili namreč tudi bivši državljani na preklic, ki jim je bilo državljanstvo odvzeto zaradi prekrškov. V avgustu so izdelali načrt, po katerem bi vse politične zaščitence premestili v posebno barako, ki naj bi bila dograjena do 20. avgusta 1943.³³ Posebnim delovnim obveznikom, to je zaščitencem iz rasnih razlogov, je bila odmerjena delovna obveznost na eno leto, medtem ko bi kazenski posebni delovni obvezniki, to je zaščitenci iz političnih razlogov, morali delati neomejen čas, predvidoma pa do konca vojne. Kljub temu, da v avgustu še niso ločili taborišča za kazenske posebne delovne obveznike od taborišča za posebne delovne obveznike, so že izdelali načrt, kako bodo s premeščanjem nediscipliniranih posebnih delovnih obveznikov v taborišče za kazenske posebne delovne obveznike lahko ponovno vzpostavili disciplino, ki je bila že močno omajana. Za nagrado bi kazenske posebne delovne obveznike, s pristankom rasnopolitičnega urada, lahko premestili v taborišče za posebne delovne obveznike. Šele po 23. septembru 1943 so lahko preselili kazenske posebne delovne obveznike v novo barako B, medtem ko so posebni delovni obvezniki ostali še nadalje v starih barakah, ki so jih začeli označevati s črko A.³⁴

V septembru 1943 je bilo taborišče v Strnišču že prenatrpano s posebnimi delovnimi obvezniki. Pokrajinski delovni urad v Gradcu je namreč strniškemu gradbišču dodelil 2400 vzhodnih delavcev, ki jih iz nacionalnopolitičnih razlogov niso smeli poslati na Spodnje Štajersko.³⁵ Namesto njih so poslali v taborišče spodnještajerske zaščitence, ki so delali pri zgornještajerskih kmetih. Ko so začeli prihajati ti zaščitenci v Strnišče, je številčno stanje v taborišču močno naraščalo in je 23. septembra 1943 znašalo 542 zaščitencev. 11. oktobra 1943 je bilo v Strnišču v taborišču za posebne delovne obveznike že 668 oseb, vendar je bilo tedaj 140 ubežnikov.³⁶ 1. novembra 1943 je število ubežnikov naraslo na 249,³⁷ do 8. novembra se je pa zmanjšalo na 216. Do tega časa je nekaj ubežnikov privedlo nazaj orožništvo, nekateri pa so se vrnili sami. To so bili zaščitenci, ki so prišli iz Zgornje Štajerske, a niso dobili dopusta, da bi obiskali svojce. Ker so se bali posledic, so se vrnili. Vodja taborišča je valil glavno krivdo za nemogoče stanje v taborišču na premajhno stražo. Pri stanju 220 posebnih delovnih obveznikov je bilo 12 stražarjev, pri stanju 650 pa le 11 stalnih stražarjev. Zaradi ubežništva je imelo taborišče na mesec 40.000 mark izgube,

³² Dopis Steindla dr. Wollusckemu 28. 7. 1943, AMNOM.

³³ Dopis rasnopolitičnega urada Steindlu 12. 8. 1943, AMNOM.

³⁴ Dopis rasnopolitičnega urada zveznemu vodstvu Štajerske domovinske zveze 23. 9. 1943, AMNOM.

³⁵ Okrožnica pokrajinskega delovnega urada za Štajersko 18. 9. 1943, AMNOM. Ferenc, n. n. m., str. 104.

³⁶ Dopis podjetja »Vereinigte Aluminiumwerke« poverjeniku za delovna vprašanja 11. 10. 1943, AMNOM.

³⁷ Poročilo Munkelta dr. Wallusckemu 8. 11. 1943, AMNOM.

kar je po mnenju vodje taborišča ogrožalo obstoj taborišča. Nedisciplino je skušal Munkelt odpraviti s pošiljanjem delavcev v taborišče za kaznjence, ki je bilo v bližini posebnega delovnega taborišča in je bilo obdano z dvojno žično ograjo.³⁸

15. novembra 1943 je prvič omenjen predlog, naj bi 126 kazenskih posebnih delovnih obveznikov premestili v Studence pri Mariboru, kjer bi delali pri podjetju »Alpenelektrowerke«.³⁹ V Strnišču bi ostalo 350 posebnih delovnih obveznikov. Pred preselitvijo so do 15. decembra 1943 izdelali podrobne imenske sezname vseh posebnih delovnih obveznikov v Strnišču.⁴⁰ Na spisku jih je bilo 619; od teh jih je zbežalo 95; 516 so jih predvidevali za preselitev v Studence; 84 so jih nameravali poslati domov že pred božičem, ker so deloma postali člani Štajerske domovinske zveze, deloma so pa že odslužili predpisano enoletno delovno obveznost; 23 so jih nameravali poslati domov po božiču iz istih razlogov. V Strnišču bi tako ostalo le še 99 posebnih delovnih obveznikov. Tega načrta niso izvedli. Zato so izdelali do 22. januarja 1944 novo poimensko razdelitev.⁴¹ Za preselitev v Studence so določili 211 oseb. Odpustiti so jih nameravali 70 (med njimi so tudi tisti posebni delovni obvezniki, ki bi morali biti odpuščeni že po božiču 1943); 111 naj bi jih ostalo v Strnišču; kaj bodo s 145 posebnimi obvezniki, se še niso odločili. Tudi tega načrta niso izvedli v celoti.

7. januarja 1944 je izdal šef civilne uprave svoj četrti izvršilni odlok, s katerim ustanavlja taborišče za posebne delovne obveznike v Studencih na gradbišču »Alpenelektrowerke«.⁴² S petim izvršilnim odlokom pa je šef civilne uprave ustanovil 7. januarja 1944 v Strnišču taborišče za kazenske posebne delovne obveznike (Strafsonderdienstpflichtlager). V njem naj bi ostali tisti zaščitenci, katerih disciplina in njihovo ponašanje zahtevata posebno obravnavanje, a jih ni mogoče strožje kaznovati. Za vodjo taborišča je določil SA Hauptsturmführerja Fritza Munkelta.

Posebne delovne obveznike so preselili iz Strnišča v Studence v treh skupinah. 25. februarja 1944 so jih preselili 59, 29. februarja 1944 70 in 24. aprila 1944 še 58.⁴³

8. avgusta 1944 je bil sklenjen sporazum med zastopniki gradbenega podjetja »Vereinigte Aluminiumwerke« in med zastopniki Štajerske domovinske zveze, s katerim so ustanovili v Strnišču taborišče za ženske kazenske posebne delovne obveznice.⁴⁴ Naseliti so jih nameravali v dotedanem taborišču za vojne ujetnike. Uporabljali bi jih za delo na polju in za druga dela (tudi gradbena), ki bi jih zmogle ženske. Vodstvo taborišča so poverili vodji moškega kazenskega posebnega delovnega taborišča Fritzu Munkletu.

³⁸ Ferenc, n. n. m., str. 106.

³⁹ Štabni razgovori 15. 11. 1943, prepisi v AMNOM.

⁴⁰ Imenski sezname v AMNOM.

⁴¹ Imenski sezname so v AMNOM.

⁴² AMNOM.

⁴³ Dopisi vodje taborišča v Studencih dr. Walluscheku 22. 2. 1944, 1. 3. 1944 in 30. 4. 1944, AMNOM.

Taborišče za ženske kazenske posebne delovne obveznice v Celju je bilo ustanovljeno že januarja 1944 s šestim izvršilnim odlokom šefa civilne uprave.⁴⁵ Prve kazenske posebne delovne obveznice so prišle v celjsko taborišče šele junija 1944.⁴⁶ Dobra dva meseca kasneje (14. avgusta 1944) so taborišče z vsemi 33 kazenskimi posebnimi delovnimi obveznicami preselili v Strnišče, kjer so začele pripravljati taborišče za vpoklic novih kazenskih posebnih delovnih obveznic.⁴⁷ Vodstvo ženskega taborišča je prevzela Käthe Schirak, ki pa je bila podrejena vodji moškega taborišča Fritzu Munkeltu.⁴⁸ V začetku leta 1945 je prevzela vodstvo ženskega taborišča bivša trgovska pomočnica iz Gradca, Munkeltova priležnica Annemarie Buttolo. Konec marca ali v začetku aprila 1945 so taborišče za ženske kazenske posebne delovne obveznice preselili na Tezno.⁴⁹

Poleg že naštetih zaščitencev iz političnih razlogov je okupator pošiljal na kazensko posebno delovno obveznost še svojce partizanov in sorodnike ustreljenih talcev. V letu 1942 so te ljudi pošiljali v koncentracijska taborišča, njihove otroke pa v skupna taborišča na Zgorjem Štajerskem.⁵⁰ V letu 1943 so jih začeli pošiljati v posebno delovno taborišče v Strnišču, vendar le posamično. V večjem številu so jih pošiljali v Strnišče šele po 15. marcu 1944, ko je izdal šef civilne uprave za Spodnje Štajersko odredbo,⁵¹ da je treba svojce partizanov, dezertarjev iz nemške vojske ter sorodnike prisilno mobiliziranih partizanov, ki se ne bodo vrnili, pregnati s posestev, posestva pa naj zapleni pooblaščenec državnega komisarja za utrditev nemštva (Beauftragte des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums). Sorodnike so najprej popisali in proučevali vsakega posebej. Izkaznice Štajerske domovinske zveze (s tem tudi nemško državljanstvo na preklic) so jim odvzeli ob aretaciji. Tudi pozivov na kazensko posebno delovno obveznost jim pristojni delovni uradi niso pošiljali na dom, ampak kar v Strnišče, ker so bili sorodniki partizanov že aretirani in predani taborišču.⁵² Iz dokumentov so nam poznane tri akcije vermanshafta, ki so privedle v Strnišče v marcu 1944 iz celjskega okrožja 22 oseb, iz okrožja Maribor okolica 27⁵³ ter iz brežiškega okrožja 8.⁵⁴ V vseh teh okrožjih se je izognilo aretacijam 8 oseb, ker jih vermanshaft ni mogla ujeti.

V Strnišče so pošiljali le zaščitence, to je ljudi, ki niso bili nemški državljani. Izjemoma je poslal Steindl junija 1944 v taborišče pet pri-

⁴⁴ Zapisnik pogajanj 8. 8. 1944, AMNOM.

⁴⁵ AMNOM.

⁴⁶ Ferenc n. n. m., stran 108.

⁴⁷ Dopis urada za delo 14. 8. 1944, AMNOM.

⁴⁸ Zapisek Munkelta 9. 8. 1944, AMNOM.

⁴⁹ Ferenc, n. n. m., stran 120, 121.

⁵⁰ Ferenc, n. n. m., stran 111, 112.

⁵¹ VAZ St. 1944, št. 6.

⁵² Dopis dr. Walluscheka celjskemu uradu za delo 31. 3. 1944, AMNOM.

⁵³ Dopis dr. Durrauerja uradu za delo Maribor ok. 12. 4. 1944, AMNOM.

⁵⁴ Dopis dr. Durrauerja brežiškemu uradu za delo 12. 4. 1944, AMNOM.

padnikov vermanšafta, ki so se slabo izkazali v akcijah proti partizanom.⁵⁵ Bili so obsojeni na dva meseca, oziroma na šest mesecev kazenske posebne delovne obveze.⁵⁶ S sedmim izvršilnim odlokom 22. septembra 1944 je prišlo tudi pri tem do sprememb.⁵⁷ Od tedaj so v Strnišče lahko pošiljali nemške državljane na preklic, če so zagrešili taka kazniva dejanja, za katera bi morali kot zaščitenci na kazensko posebno delovno obvezo.

Šef civilne uprave je izdal 1. oktobra 1944 odlok o amnestiji,⁵⁸ »da bi omogočil povratak v legalno življenje prisilno mobiliziranim partizanom«. Amnestija bi veljala za vse, ki bi se vrnili iz partizanov do 31. oktobra ter tudi za vse podpornike narodnoosvobodilne vojske, če bi se do navedenega datuma sami prijavili orožništvu. 4. novembra 1944 je rok amnestije podaljšan na 30. novembra 1944.⁵⁹ Ko je potekel rok za pomilostitev, so začeli krajevni skupinski vodje sestavljati na posebnih polah sezname sorodnikov partizanov in dezertarjev nemške vojske. Te sezname so nato pregledali na okrožnih vodstvih in določili osebe, ki jih je »treba« pregneti.⁶⁰ Nato jih je vermanšaft aretirala in pripeljala v Maribor. Tu so jih ponovno pregledali, poslali v taborišče za kazenske posebne delovne obveznike v Strnišču ali pa v taborišče za priseljence na Zgornje Štajersko. Ljudi, ki so bili sposobni za delo, so poslali v Strnišče,⁶¹ otroke in včasih tudi matere z otroki so pošiljali v taborišče Wetzelsdorf pri Gradcu ali v Kobenz pri Knittelfeldu.⁶² Vse premično in nepremično premoženje so jim zaplenili. Po vojni so nameravali cele družine preseliti iz Spodnje Štajerske. Z nastopanjem proti sorodnikom partizanov v januarju, februarju in marcu 1945 so z enoletno zamudo v širšem obsegu izvajali ukrepe, ki jih je šef civilne uprave zahteval že marca 1944. leta. Zakasnitev ni bila posledica nemškega popuščanja, ampak velikega razmaha narodnoosvobodilnega gibanja na Štajerskem v 1944. letu.

Če govorimo o življenju zaščitencev v Strnišču, moramo imeti vedno pred očmi, da so Nemci smatrali taborišče za posebne delovne obveznike kot neko vmesno stopnjo med koncentracijskim taboriščem in taboriščem za inozemske delavce.⁶³ Kljub temu lahko ugotovimo, da je bilo stanje v taborišču takoj po formiranju v letu 1943 boljše kot proti koncu vojne. Celotno gradbišče »Vereinigte Aluminiumwerke«

⁵⁵ Dopis dr. Walluscheka vladnemu predsedniku Müller-Haciusu 19. junija 1944.

⁵⁶ Dopis Munkelta ptujskemu deželnemu svetniku 15. 6. 1944, AMNOM.

⁵⁷ Ferenc n. n. m., stran 113.

⁵⁸ VAZ St. 1944 št. 25.

⁵⁹ VAZ St. 1944 št. 26.

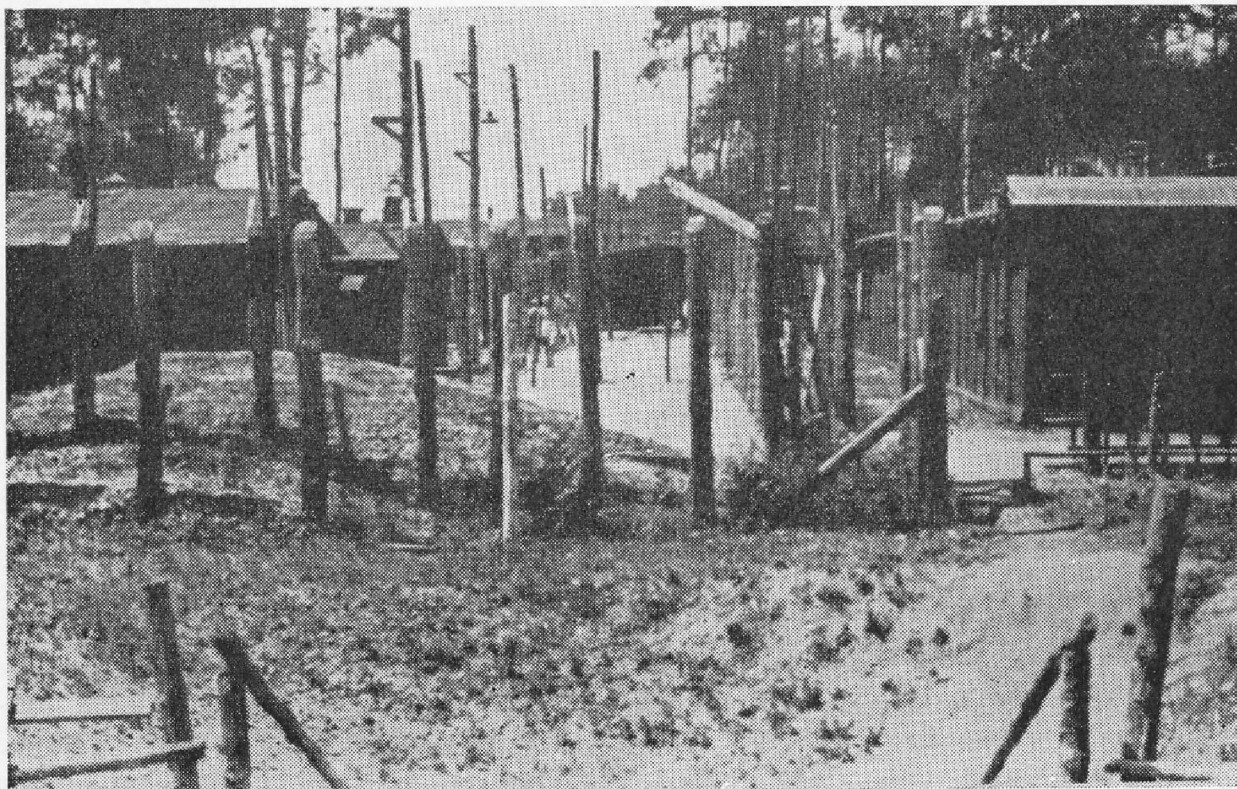
⁶⁰ Ferenc n. n. m., str. 118.

⁶¹ Primer družine Jožeta Bruma iz Marjete pri Ptujju št. 44 (izgnane 23. 1. 1945), AMNOM.

⁶² Primer družin Franca Ješovnika, Spodnji Porčič pri Lenartu št. 24, Antona Ješovnika, Sp. Porčič pri Lenartu št. 34, Antona Žolnirja iz Ormoža št. 137 — februarja 1945, AMNOM.

⁶³ Dopis dr. Walluscheka Munkeltu 8. 3. 1945, AMNOM.

je bilo ograjeno z žico.⁶⁴ Taborišče za posebne delovne obveznike, ki je bilo sestavni del tega gradbišča, bi moralo biti po navodilih, ki jih je prejemal vodja taborišča, z ograjo ločeno od ostalega taborišča, vendar v začetku ni bilo posebej ograjeno.⁶⁵ Zato so posebni delovni obvezniki lahko dobivali obiske, čeprav bi jim to moral posamezno odobriti vodja taborišča. Ob sobotah in nedeljah so se spravili posebni delovni obvezniki v skupno menzo in se tam gostili s priboljški, ki so

Barake v taborišču Strnišču pri Ptuj

jih prinesli svojci. Inozemski delavci, ki so pripadali štirinajstim narodnostim, so to z zavistjo gledali. Po obiskih in po priboljških seveda ne smemo sklepati, da je bilo posebnim delovnim obveznikom v Strnišču udobno. Že v juliju 1943 so bile v taborišču težave. To se odraža v prvih pobegih iz taborišča. Sredi julija je zabeleženo že sedemnajst pobegov.⁶⁶ Tudi zdravniška pomoč ni zadoščala. V taborišče je prihajal zdravnik iz Ptuja le dvakrat na teden. V ostalem času so bili posebni delovni obvezniki prepuščeni bolničarju.

Zaščitenci so živeli v taborišču po strogo predpisanem taboriščnem redu. Ko je prišel zaščitenelec v taborišče, se je moral javiti pri vodji taborišča, kjer so mu določili barako in posteljo, kamor so obesili listek z njegovim imenom.⁶⁷ Nato so ga poslali na zdravniški pregled. V začetku so morali zaščitenci prinašati s seboj delovno obleko in delovne

⁶⁴ Ferenc, n. n. m., stran 119.

⁶⁵ Dopis orožniške postaje Strnišče deželnemu svetniku v Ptuj 1. 8. 1943, AMNOM.

⁶⁶ Dopis dr. Walluscheka dr. Henningerju 22. 7. 1943, AMNOM.

⁶⁷ Taboriščna pravila z dne 22. 2. 1943, AMNOM.

čevlje,⁶⁸ kasneje so pa morali ob prihodu zamenjati svoje civilne obleke za poljske vojaške uniforme.⁶⁹ Prejeli so tudi plašč nemške državne delovne službe. Zaščitenci so morali izvrševati ukaze vodje taborišča, njegovega namestnika in stražarjev. Vodja taborišča je določil za vsako sobo sobnega starešino. Za red in čistočo v sobi ter za protipožarno varnost sta skrbela po dva sobna redarja. Sobni starešina je odgovarjal vodji taborišča za vse, kar se je dogajalo v sobi. Posredoval mu je tudi želje in pritožbe svojih sostanovalcev.⁷⁰ Ker je vodja taborišča lahko vedno odkril kakšne nepravilnosti, je včasih imenoval za sobne starešine tiste delovne obveznike, ki so se mu kaj zamerili, da se je lahko nad njimi znašal.

Dnevni red je bil zelo natrpan.⁷¹ Vstajali so na znak dežurnega stražarja ob 5. uri, lahko tudi prej ali kasneje, kar je bilo odvisno od začetka dela, ki so ga uravnavali letni časi. Sledilo je postiljanje postelj ter čiščenje sob in dvorišča. Nato so se umili in odšli skupaj pod vodstvom sobnih starešin na zajtrk. Po zajtrku so peljali sobni starešine svoje skupine na zborna mesto, kjer so zaščitence prešteli. Od tu so napotili bolne k zdravniku, zdrave pa po skupinah na delo. Delali so od 6. do 12. ure ter po kosilu od 13. do 18. ure.⁷² Pred večerjo so se umili in si očistili obleke. Ob 22. uri so legli k počitku in na znak dežurnega stražarja ugasnili luči.

Vodja taborišča je dajal posebnim delovnim obveznikom prepustnice, kadar jim je dovolil izhod. Straža je morala prepustnice pregledovati pri zaščitencevem odhodu in pri njegovem povratku v taborišče. Če je kdo zamudil, ga je straža prijavila vodstvu taborišča, ki je zamudnika kaznovalo. Vodja taborišča je lahko kaznoval zaščitence z ukorom, z odvzemom obroka hrane, z odvzemom cigaret, s prepovedjo izhoda ter z arestom do treh dni. Proti koncu vojne so bile kazni mnogo hujše. Nekaj zaščitnikov je bilo celo ustreljenih.

Delo posebnih delovnih obveznikov je bilo zelo naporno. Morali so kopati jarke, betonirati, graditi ceste, včasih tudi čistiti železniške predore; ženske so delale tudi na polju. Najtežje je bilo kopati jarke za kanalizacijo, kjer je bilo treba metati zemljo iz velikih globin. Polir si je najel kakega civila, ki je za dobro plačilo pridno delal.⁷³ Če so se hoteli izogniti šikaniranju, so morali posebni delovni obvezniki narediti toliko kot dobro plačan civilni delavec. To je bilo ob slabi prehrani skoraj nemogoče. Za zajtrk so na primer imeli grenko črno kavo ali nesladkan čaj ali prežganko.⁷⁴ Za kosilo so dobili malo zakuhane repe, krompirja ali zelja ter košček kruha. Meso je bila redkost. Podobna je bila večerja. Za priboljšek so včasih dobili košček marga-

⁶⁸ Poziv Martina Gabrovca za posebno delovno obveznost v Strnišče 31. 5. 1945, AMNOM.

⁶⁹ Ferenc, n. n. m., stran 119.

⁷⁰ Taboriščna pravila z dne 24. 4. 1945, AMNOM.

⁷¹ Taboriščna pravila 22. 2. 1945 in 24. 4. 1945, AMNOM.

⁷² Izjava Jožeta Gašperšiča, muzej Ptuj.

⁷³ Ferenc, n. n. m., stran 119.

⁷⁴ Izjava Franca Duha, muzej Ptuj.

rine ali salame. Če jim svojci ne bi pošiljali paketov, ne bi zmogli tako napornega dela. Seveda si je straža ob pregledovanju paketov marsikaj prilastila. Alkoholne pijače je po nalogu vodje taborišča odvzemala in nato sama popila.⁷⁵ Deloma je bila za slabo prehrano kriva skupna kuhinja podjetja »Vereinigte Aluminiumwerke«, ki je pošiljala posebnim delovnim obveznikom manj hrane kot drugim delavcem, čeprav so imeli enake živilske nakaznice. Zgovoren dokaz za to je dobil vodja taborišča Munkelt, ko je dal 14. julija 1943 stehitati marmelado, ker se mu je zdelo, da je je premalo. Kuhinja mu je takoj poslala dodatek, ne da bi to zahteval.⁷⁶ Pri takšnem odnosu kuhinje do posebnih delovnih obveznikov jim ni mnogo pomagal dodatek za težko delo, ki so ga v novembru 1943 že prejeli.⁷⁷

Ko so prišli septembra 1943 v Strnišče posebni delovni obvezniki, ki so prej delali na Zgornjem Štajerskem, se je stanje v taborišču zelo poslabšalo. V barake, ki so bile zgrajene za tri sto ljudi, so jih strpali preko 600. V takšnih okoliščinah zaščitenci niso mogli živeti in so bežali iz taborišča. To je hotelo vodstvo onemogočiti s povečanjem straže, z ograditvijo taborišča in z osvetlitvijo ograje. Poleg tega so v novembru 1943 uvedli enotne uniforme, ki naj bi zaščitence na begu izdale.⁷⁸ Stražo so povečali najprej od 10 na 20 vermanov, kasneje je Steindl ukazal, naj pošljejo v Strnišče še 46-članski vod alarmne čete vermanšafta.⁷⁹ Poleg tega je ukazal, naj straža »brezobzirno strelja na zaščitence, ki bi hotel samovoljno zapustiti gradbišče.« Vermani so se kasneje sklicevali na Steindlov ukaz, če so ustrelili kakega zaščitence.

Taborišče za posebne delovne obveznike je bilo z ograjo ločeno od ostalega taborišča vsaj že v oktobru 1943. leta.⁸⁰ Ograja ni dosegla svojega namena, ker ni bila osvetljena. Vodja taborišča je zahteval od vodstva podjetja »Vereinigte Aluminiumwerke«, naj dajo ograjo tako osvetliti, da bodo imeli nad njo pregled trije stražarji.

Ko se je koncem februarja odselilo taborišče za posebne delovne obveznike, je ostalo v Strnišču le taborišče za kazenske posebne delovne obveznike. Taborišče so še naprej stražili vermani, ki pa niso bili več oboroženi s pištolami, ampak s karabinkami in starimi francoskimi puškami.⁸¹ Do sredine maja so že dogradili stražni stolp za strojnico in reflektor,⁸² a jim ptujsko okrožje do 19. maja strojnice še ni poslalo.

Z vsemi temi ukrepi bežanja niso mogli preprečiti. Ubežnikov je bilo toliko, da so sezname o številčnem stanju v taborišču izgubili preglednost. Zato je moral vodja taborišča od junija 1944. leta pošiljati

⁷⁵ Izjava Petra Lenardona, AMNOM.

⁷⁶ Dopis Munkelta vodstvu celotnega taborišča 14. 7. 1943, AMNOM.

⁷⁷ Poročilo Munkelta dr. Wallusheku 8. 11. 1943, AMNOM.

⁷⁸ Dopis Munkelta gradbemu podjetju 27. 10. 1943, AMNOM.

⁷⁹ Dopis Munkelta Wallusheku 8. 1. 1943, AMNOM.

⁸⁰ Dopis Munkelta gradbenemu podjetju 27. 10. 1943, AMNOM.

⁸¹ Dopis poverjenika za delovna vprašanja Wallusheku 9. 5. 1944, AMNOM.

⁸² Izjava Jožeta Gašperiča, muzej Ptuj

rasnopolitičnemu uradu dva seznama kazenskih posebnih delovnih obveznikov. V enem je navedel stanje, ki je bilo, v drugem pa stanje, ki naj bi bilo.⁸³ Ubegle so namreč še dolgo vodili na seznamih, ker je včasih policija le kakšnega ujela in privedla nazaj v taborišče. 140 ubeglih iz leta 1943 so vodili na primer še maja 1944. leta.⁸⁴

Ko so bili v taborišču le še kazenski posebni delovni obvezniki, je odpuščanje iz taborišča skoraj popolnoma odpadlo, ker so bili kazenski posebni delovni obvezniki lahko odpuščeni le zaradi politične pomilostitve, bolezni ali premestitve na policijo.⁸⁵

Stražarji so s kazenskimi posebnimi delovnimi obvezniki grdo ravnali. Za vsako malenkost so jih pretepali in metali v bunker. Najbolj grdo so ravnali s taboriščniki poveljnik straže SA Truppenführer Franz Piuk ter vermana Jarc in Mesarič. Jarc je na primer ustrelil nekega fanta, ki je imel namen zbežati, a so ga ujeli.⁸⁶ Zvečer so ga zaprli v bunker in pretepali, drugi dan mu je dal Jarc sekuro, ga peljal v gozd in ga ustrelil, češ da je hotel zbežati. Nekega Poljaka, ki je tudi hotel zbežati, so po izjavi Franca Duha zaprli v bunker, hodili po njem s škornji in ga pretepali tako dolgo, da je umrl. Frac Piuk je ustrelil s pištolo Jožeta Vengusta iz Poljčan, ko ga je zalotil na begu.⁸⁷ Piuk je taboriščnikom zagrozil, da bo ustrelil vsakega ubežnika. Če ubežnika ne bodo ujeli, bo namesto njega ustrelil talca.

Z vedno strožjimi predpisi se je taborišče vedno bolj oddaljevalo od taborišča za inozemske delavce in je vedno bolj dobivalo značaj koncentracijska taborišča. V Strnišču je prestalo težko delovno obveznost od spomladi 1943 do osvoboditve okoli 1400 moških in okoli 500 žensk.

⁸³ Ferenc, n. n. m., stran 120, 121.

⁸⁴ Dopis ptujskega deželnega svetnika rasnopolitičnemu uradu maja 1944, AMNOM.

mark (MhVSt) IV, Graz 1854, 235 id in W. Schmid, Der Kultwagen von Strett-

⁸⁵ Razgovor dr. Pfeiferja z dr. Henningerjem in dr. Wallushekom 25. 1. 1944, AMNOM.

⁸⁶ Izjava Franca Duha, muzej Ptuj.

⁸⁷ Ferenc, n. n. m., stran 120, 121.